

GNOSTIČNI EVANGELIJI in reakcija cerkvenih očetov

spremna študija in prevod iz koptščine Jan Ciglenečki
prevod iz latinščine Marko Kastelic

VSEBINA

Okrajšave	8
Predgovor	10
Uvod	13

I. DEL

GNOSTIČNI EVANGELIJI IN REAKCIJA CERKVENIH OČETOV

Subverzivna misel	27
Aleksandrija – Rojstno mesto gnostičnih gibanj	44
Pojav meništva in knjižnica Nag Hammadi	64
Irenejev lov na heretike	77
Gnostično pojmovanje človeka	86
Med Zablodo in Polnostjo	101
Mistična gnoza	111

II. DEL

GNOSTIČNI EVANGELIJI

Ob prevodu	132
Tomažev evangelij	135
Evangelij Resnice	159
Filipov evangelij	177
Pismo Reginu (ali Razprava o vstajenju)	207
Petrovo pismo Filipu	213
Marijin evangelij	219
Judov evangelij	225

III. DEL

REAKCIJA CERKVENIH OČETOV

Irenej iz Lyona: Proti herezijam	239
----------------------------------	-----

Bibliografija	260
Zemljevid	270

OKRAJŠAVE

	Kodeks Nag Hammadi	NHC
	Tomažev evangelij	Thom
	Evangelij Resnice	Ver
	Filipov evangelij	Phil
	Petrovo pismo Filipu	EpPt
8	Pismo Reginu (ali Razprava o ustajenju)	EpRheg
	Petrova dela in dvanajst apostolov	ActPt
	Pričevanje Resnice	TestVer
	Berlinski gnostični papirus	BG
	Marijin evangelij	Mar
	Kodeks Tchacos	CT
	Judov evangelij	Jud
	Drugi papirusi	
	Oxyrhynchus Papyri	POxy
	Rylands Papyri	PRyl
	Nova zaveza	
	Matejev evangelij	Mt
	Markov evangelij	Mr
	Lukov evangelij	Lk
	Janezov evangelij	Jn
	Pismo Korinčanom	2 Kor
	Pismo Timoteju	1 Tim
	Grška filozofija	
	Diels-Kranz, Fragmenti predsokratikov	DK
	Plotin, Eneade	Enn.
	Platon, Fajdon	Phd.
	Platon, Gorgija	Grg.
	Platon, Politeja	Rep.
	Platon, Timaj	Tm.
	Porfirij, Plotinovo življenje	Vit. Plot.

Judovska filozofija

Filon, O posebnih zakonih

De spec. leg.

Cerkveni očetje

Atanazij, Življenje svetega Antona

Vit. Ant.

Avguštin, O božji državi

De civit.

Gregor iz Nazianza, Govori

Or.

Irenej, Proti herezijam

Adv. Haer.

Klement Aleksandrijski, Odlomki iz Teodota

Exc. ex Theod.

Tertulijan, Proti valentinijancem

Adv. Val.

PREDGOVOR

10

V kriznih obdobjih se ljudje radi zatečejo v zavetje lastnega duhovnega izročila, iz katerega črpajo moč in upanje za prihodnost. Pričujoča izdaja gnostičnih evangelijev je nastajala med enoletnim študijskim bivanjem v Egiptu, ko je bila celotna država ujeta v kremplje politične in ekonomske nestabilnosti, ki se vleče že od revolucionarnih dogodkov leta 2011. Čeprav te napetosti v osnovi nimajo religioznega značaja, današnja situacija koptske manjšine v Egiptu ni rožnata, saj zaradi splošne negotovosti na dan hitreje privrejo versko obarvani konflikti, ki pogosto eskalirajo v krvave obračune.

Nekaj let po revoluciji Kopti tako božične, velikonočne in druge religiozne praznike še vedno praznujejo pod najstrožjimi varnostnimi ukrepi, ki jih ščitijo pred terorističnimi napadi skrajnežev. Prav bombni napadi na Kopte in njihove cerkve so bili po mnenju analitikov eden glavnih sprožilcev revolucionarnega dogajanja t. i. »arabske pomladi«, ki se je še posebno v Egiptu izkazala za veliko razočaranje. A težke zunanje razmere, katerih žrtve so pogosto tudi Kopti, so po drugi strani pomagale izčistiti duhovno substanco v Egiptu živeče krščanske skupnosti, ki se je tako še tesneje povezala s popkovino lastnega duhovnega izročila.

Hvaležen sem vsem egipčanskim prijateljem, tako krščanske kot muslimanske veroizpovedi, ki so mi v teh zanje nedvomno težkih časih pomagali raziskovati in odkrivati bogato duhovno izročilo Egipta (od A do Ω): Omneya Abdel Barr, Mo Farag, Jemal Ferah, Mohammed Kammel, Faten Naim, Marianne Refaat in Mahmoud Sayed.

V Kairu sem večji del svojega časa preživel v bogati knjižnici Francoskega inštituta za orientalsko arheologijo (Institut Français d'Archéologie Orientale), ki se ponasa s častitljivo tradicijo raziskovanja v Egiptu. Raziskovalci te ustanove so bili prvi, ki so kmalu za tem, ko so se pri antikvarjih v Kairu pojavili prvi kodeksi zbirke Nag Hammadi, prepozna-

li njihov pomen in nanje opozorili širšo strokovno javnost.¹ Omenjena ustanova mi je pomagala urediti dokumente za študijsko bivanje v Egiptu, njen direktor za raziskovalno dejavnost, Nicolas Michel, pa je od vsega začetka podpiral moje načrte in mi omogočil idealne pogoje za raziskovalno delo, za kar sem mu globoko hvaležen. Med kolegi na inštitutu mi je s prijateljskimi nasveti, izkušnjami in humorjem ob strani vselej stala Julie Monchamp, ki me je spretno usmerjala skozi labirinte tujih znanstvenih krogov v Kairu.

II

Moji prevodi gnostičnih evangelijev ne bi bili mogoči brez podpore nemške fundacije DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst), ki mi je z raziskovalno štipendijo omogočila dveletni študij na Inštitutu za egiptologijo in koptologijo (Institut für Ägyptologie und Koptologie) na Univerzi Ludwig-Maximilian v Münchnu, kjer sem se prvič srečal s koptskim jezikom. Moji prvi prevodi gnostičnih evangelijev so nastajali med enoletnim študijem v Parizu (Paris-Sorbonne IV in École normale supérieure), kar mi je z izdatno štipendijo omogočil Rotary klub Ljubljana. Obema ustanovama se za izkazano pomoč iskreno zahvaljujem.

Pripravo spremne študije je z budnim očesom spremljala Živa Borak, ki je s tehtnimi pripombami in sugestijami močno pripomogla k njenemu izboljšanju. Vsi odlomki iz Plotinovega spisa *Protī gnostikom*, ki so bili uporabljeni v spremni študiji, so navedeni v prevodu Sonje Weiss, ki je za potrebe naše izdaje prijazno dovolila uporabo svojih (še neobjavljenih) prevodov Plotina. Obema sem hvaležen za prijazno pomoč.

Posebno zahvalo dolgujem tudi Amiri Nagati, s katero sva skupaj obiskala Zgornji Egipt in območje gore Jabal Tarif na desnem bregu Nila, kjer se nahaja domnevna lokacija najdbe zbirke Nag Hammadi. Najine raziskave tega območja so potekale v okviru projekta »The Heritage of the Desert Fathers«, ki je posvečen kartograflanju in dokumentaciji bivališč koptskih menihov v puščavah Egipta in Sudana. Projekt izvajamo

1 Prvo celovitejšo poročilo o najdbi zbirke Nag Hammadi je pripravil J. Doresse, *Les livres secrets des gnostiques d'Égypte, Introduction aux écrits gnostiques coptes découverts à Khénoboskion*, Pariz 1958.

pri ljubljanskem Inštitutu za preučevanje krščanskega izročila (IPKI), v sodelovanju s katerim je nastala tudi pričujoča izdaja gnostičnih evangelijev.

Jan Ciglenečki,
Kairo, poleti 2014

UVOD

Zgodba o skrivnostnih okoliščinah, ki so spremljale odkritje 13 papirnskih kodeksov, danes splošno znanih kot »knjižnica Nag Hammadi«, se začneja z dvema umoroma, ki sta se zgodila leta 1945 v Zgornjem Egiptu.² Pripadnik rodu Al-Saman, Ali Muhamad Khalifah iz vasi Kasr, kjer je v antiki stal eden prvih krščanskih samostanov (Chenoboskeia), je neke noči med straženjem namakalnih naprav ubil in obglavil domnevnega roparja iz bližnje vasi Hamrah Dum, ki leži pod vznožjem mogočne gore Jabal Tarif. Ko se je naslednje jutro zdanilo, je Alijev sin Muhammad, z vzdevkom Al-Jamil (»čedni«), našel truplo svojega očeta, ki je bil ustreljen v glavo, ob njem pa je ležala odsekana glava roparja, ki ga je ubil prejšnjo noč. Ta dvojni umor se je zgodil v času praznika Šam el-Nasim, sodobne različice starodavnega egipčanskega slavljenja pomladi, ki zaznamuje začetek žetvenega obdobja in ga lokalni koptski prebivalci praznujejo v sklopu velikonočnih praznikov.

Po pripovedovanju Muhamada Alija, ki je bil skupaj s svojim bratom navzoč ob odkritju knjižnice Nag Hammadi, naj bi se ta najdba zgodila približno šest mesecev po družinski tragediji, v kateri je izgubil svojega očeta. Datacijo samega odkritja potrjuje dejstvo, da sta Muhamad Ali in njegov mlajši brat Abu Al-Majd papirusne kodekse odkrila med iskanjem *sabakha*, mehke rodovitne zemlje, ki jo Egipčani uporabljajo za gnojenje žitnih polj, kar navadno počnejo decembra. Iz tega je mogoče sklepati, da so knjižnico Nag Hammadi najverjetneje odkrili decembra 1945. Kruto ozadje dvojnega umora in krvnega maščevanja, ki je sledilo in v katerega so bili vpleteni tudi najditelji zbirke Nag Hammadi,

2 O okoliščinah najdbe gl. J. M. Robinson, »The Discovery of the Nag Hammadi Codices: A Reconstruction of the Actual Story of the Discovery Through Interviews with Local People Including One of the Discoverers, Muhammad 'Ali«, v: *Biblical Archeologist* 42/2, (1979), str. 206–224.

je tesno povezano s težavami, ki zadevajo natančno določitev lokacije same najdbe.

14

Krvava zgodba je namreč kmalu po odkritju papirusnih kodeksov dobila nadaljevanje. Po prepričanju družine pokojnega paznika naj bi Alija Muhamada Khalifaha umoril Ahmad Ismail, pripadnik rodu Al-Sajid iz sosednje vasi Hamrah Dum, ki je nekega dne, nič hudega sluteč, dremal ob cesti nedaleč od vasi Kasr, kjer je živela pokojnikova družina. Ko je vdova izvedela, da se domnevni morilec njenega moža nahaja v neposredni bližini, je sinovom naročila, da hitro vzamejo orožje in maščujejo smrt svojega očeta. Ahmad Ismail je bil tako ustreljen v glavo, njegovo truplo pa so razsekali na kose, mu izrezali srce ter ga skupaj pojedli, kar je predstavljalo vrhunec krvnega maščevanja. Šesterico sinov Alija Muhamada Khalifaha so zaradi tega pridržali na policiji, vendar je zločin ostal uradno nerazrešen. Dva meseca po umoru Ahmada Ismailija je njegovo smrt maščeval njegov mlajši brat, ki je ubil še dva pripadnika iz rodu Al-Saman.

Posledica tega začaranega kroga krvnega maščevanja je bila, da se sinovi umorjenega paznika, ki so leta 1945 med iskanjem *sabakha* po naključju našli papirusne kodekse, več kot trideset let niso upali stopiti v bližino gore Jabal Tarif, saj so tam živeli sorodniki njihovih žrtev. Na osnovi njihovega pripovedovanja je bilo mogoče razbrati, da so bili papirusni kodeksi najdeni nekje ob vznožju gore, vendar natančne lokacije najdbe ni bilo mogoče potrditi, saj se najditelji tja niso želeli vrniti. Južno pobočje in vznožje gore Jabal Tarif je posejano z votlinami in faraonskimi grobovi, ki so jih že v zgodnjem koptskem obdobju, tj. v času nastanka zbirke Nag Hammadi, poselili puščavniški menihi. To arheološko izjemno bogato območje leži približno 11 km severovzhodno od mesta Nag Hammadi, po katerem je celotna zbirka papirusnih kodeksov pozneje dobila ime.

Ko so 30 let po teh krvavih dogodkih Muhamada Alija proti plačilu vendarle prepričali, da se je vrnil na domnevno mesto najdbe ob vznožju gore Jabal Tarif, je raziskovalcem najprej pokazal bližnjo faraonsko grobnico, v kateri so se v koptskem času naselili menihi, pozneje pa se je glede lokacije premislil in zatrjeval, da je kodekse našel ob vznožju mogočnega balvana, ki se je odkrušil z gore. Natančno poznavanje arheo-

loškega konteksta bi lahko osvetlilo številna vprašanja, ki se postavljajo ob tem odkritju, vendar arheološka izkopavanja, ki so jih pozneje opravili na tem področju, na žalost niso razkrila nobenih materialnih ostankov, ki bi jih bilo mogoče nedvoumno povezati z najdbo knjižnice Nag Hammadi,³ bodisi črepinj vrča, v katerem so bili kodeksi spravljani, bodisi ostankov usnjenih ovitkov, v katere so bili oviti. Tudi na osnovi arheoloških izkopavanj tako ni bilo mogoče z gotovostjo potrditi domnevne lokacije najdbe knjižnice Nag Hammadi.

15

Kar zadeva same okoliščine najdbe, se je Muhamad Ali 30 let pozneje spominjal, da so skupaj z brati med kopanjem rodovitnega *sabakha* nepričakovano naleteli na glinen vrč rdečkaste barve, ki je imel ob ustju štiri majhne ročaje. Po njegovih besedah je vrč v višino meril najmanj 60 centimetrov, njegova odprtina pa je bila pokrita z drugo posodo in zapečaten s smolo, zaradi česar so morali vrč razbiti, da bi preverili njegovo vsebino. Muhamad Ali je sprva okleval, ali naj vrč odpre, saj se je bal, da bi iz njega ušel zli duh, vendar je ob misli, da bi v njem morda našel tudi zaklad, zbral pogum in ga razbil. Ko je pogledal v notranjost, v njem ni našel ne enega ne drugega, ampak 13 v usnje ovitih papirusnih kodeksov, katerih listi so se ob stiku z roko drobili v prah. Muhamad Ali je kodekse zavil v svojo naglavno ruto, si jih opasal na hrbet in jih odnesel s seboj v Kasr, nato pa jih je odložil na dvorišču, kjer so imeli domače živali in veliko peč iz ilovice za peko kruha.

Ker so bili kodeksi več kot 1500 let neprodušno zaprti v vrču in zapečateni s smolo, so bili papirusi relativno dobro ohranjeni, žal pa so večje poškodbe utrpeli po odprtju vrča, predvsem zaradi malomarnosti najditeljev (njihova mati je pozneje priznala, da je nekaj papirusnih listov, ki so ležali na dvorišču, uporabila za kurjavo) in pozneje preprodajalcev starin. Papirusni kodeksi so po čudnih poteh prehajali iz rok v roke,

3 O izkopavanjih na tem območju gl. J. M. Robinson, »The First Season of the Nag Hammadi Excavation: 27 November–19 December 1975«, v: *American Research Center in Egypt Newsletter* 96, (1976), str. 18–24; B. van Elderen, »The Nag Hammadi Excavation: Three Seasons of Archaeological Work Highlighting Several Architectural Structures«, v: *Biblical Archeologist* 42/2, (1979), str. 225–231; prim. tudi S. Emmel, »The 'Coptic Gnostic Library of Nag Hammadi' and the Faw Qibli Excavations«, v: G. Gabra in H. N. Takla (ur.), *Christianity and Monasticism in Upper Egypt, II: Nag Hammadi-Esna*, Kairo-New York 2010, str. 33–44.

dokler niso pristali v Koptskem muzeju v Starem Kairu, kjer jih hranijo še danes.

16

Spisi iz knjižnice Nag Hammadi imajo posebno mesto v zakladnici koptske književnosti, ki je neločljivo povezana z zgodovino krščanstva v deželi ob Nilu. Čeprav je imelo koptsko obdobje, ki je stisnjeno med faraonskim in islamskim obdobjem, izjemen vpliv na razvoj krščanstva v njegovi zgodnji, formativni fazi, je bilo prav to obdobje v zgodovini Egipta med raziskovalci dolgo časa močno zanemarjeno. Po svetopi-semskem izročilu je Egipt dežela, kamor se je pred preganjanji v Judeji zatekla Sveta družina, kar pomeni, da je Jezus v Egiptu preživel prva leta svojega življenja, dokler ni bil, skladno s prerokbo, poklican nazaj v Judejo. O tem govori odlomek iz *Matejevega evangelija*: »Vstal je, še ponoči vzel dete in njegovo mater in se umaknil v Egipt. Tam je bil do Herodove smrti, da se je spolnilo, kar je Gospod rekel po preroku: ‚Iz Egipta sem poklical svojega sina‘« (Mt 2,12–23).⁴

Egipt je ena prvih dežel, ki je sprejela krščansko vero. Koptsko Cerkev je po izročilu ustanovil evangelist Marko, avtor najstarejšega kanoničnega evangelija in prvi patriarh koptske Cerkve, ki naj bi v Egipt prišel sredi prvega stoletja in v Aleksandriji oznanjal evangelij. Seme, ki ga je s tem položil, je obrodilo sadove v obliki številnih cerkva, ki so kmalu zrastle po vsej državi. Proces kristjanizacije Egipta predstavlja enega največjih mejnikov v njegovi večtisočletni zgodovini. Pred letom 200 n. št., v času nastanka nekaterih grških izvirnikov, ki so se v koptskem prevodu pozneje znašli v zbirki Nag Hammadi, je o krščanstvu v Egiptu malo znanega, po najverjetnejši razlagi pa se je nova vera začela širiti med grško govorečo judovsko skupnostjo v Aleksandriji.

Iz tega najzgodnejšega obdobja zgodovine krščanstva v Egiptu velja omeniti papirus, ki je bil najden v mestu Oxyrhynchus (današnja Bahnasa) v Srednjem Egiptu. Na tem papirusnem fragmentu, ki ga je mogoče datirati v prvo polovico 2. stoletja, je ohranjenih nekaj vrstic iz *Janezovega*

4 Vsi prevodi *Svetega pisma* so v pričujoči izdaji prevzeti po standardnem slovenskem prevodu.

evangelija, ki predstavljajo najstarejši ohranjeni odlomek *Nove zaveze*. Prva stoletja krščanstva v Egiptu so zaznamovala tudi silovita preganjanja kristjanov – najprej leta 201, zatem leta 250, ter najsilovitejša leta 303 –, ki so se v zavest kristjanov v Egiptu zapisala tako globoko, da koptski koledar svoje štetje začenja z nastopom cesarja Dioklecijana leta 284, pod čigar vladavino so bila preganjanja najhujša. To obdobje Kopti zato še danes imenujejo »doba mučnikov«.

V burnih stoletjih, ki so sledila, so krščansko Cerkev pretresale številne teološke kontroverze, ki so jih cerkveni in politični voditelji poskušali razrešiti na ekumenskih koncilih v Niceji leta 325, v Konstantinoplu leta 381, v Efezu leta 431 ter v Kalcedonu leta 451. Prav zadnji izmed teh koncilov je imel za nadaljnjo usodo koptske Cerkve daljnosežne posledice. V obdobju med nicejskim in kalcedonskim koncilom so patriarhi v Aleksandriji goreče branili ortodoksijo v boju proti različnim herezijam, s čimer so močno okrepili tudi svojo politično moč, česar so se njihovi konkurenti v Bizancu in Rimu ustrašili. Tudi politični razlogi so tako prispevali k temu, da so na ekumenskem koncilu v Kalcedonu leta 451 koptsko Cerkev s sedežem v Aleksandriji, pod pretvezo monofizitskega nauka, izločili iz ortodoksne Cerkve in s tem zaznamovali njeno nadaljnjo usodo. Razkol med kalcedonskimi in nekalcedonskimi Cerkvami, med katere se poleg koptske prištevajo še sirska, etiopska, eritrejska in armenska Cerkev, predstavlja prvi večji razkol v zgodovini Cerkve.

Odcepitev koptske Cerkve je imela za Kopte globoke kulturne in politične posledice, saj je bilo egipčansko krščanstvo zaradi tega vse bolj marginalizirano in ni več enakovredno sledilo razvoju dogodkov v Bizancu in Rimu. V tem času so kristjani v Egiptu začeli grški jezik, ki je bil v tem delu Sredozemlja mednarodni jezik Cerkve (latinščina je bila v Egiptu omejena skoraj izključno na uradniške zadeve), vse bolj dojemati kot jezik svojih zatiralcev. Obdobje po ekumenskem koncilu v Kalcedonu je bil zato čas, ko se je med kristjani v Egiptu pojavila močna potreba po artikulaciji avtohtone »koptske« kulture, s katero bi se čim bolj distancirali od bizantinskega krščanstva.

Islamizacija Egipta, ki se je začela z arabsko invazijo leta 639, je bila dokaj nenasilna in postopna, če jo primerjamo s preganjanji kristjanov, ki so se zgodila v rimskem času. V koptskih »sinaksarijih«, koledarskih

zbirkah svetniških življenj, najdemo neprimerno manj mučenikov iz obdobja islamske nadvlade, kot jih je bilo v času pred nicejskim koncilom. A čeprav so arabski osvajalci pokazali precej tolerance, so kristjani zaradi visokih davkov, ki so jih bili prisiljeni plačevati, pogosto sprejeli muslimansko vero, z njo pa tudi arabski jezik. Islam je postal v 9. stoletju prevladujoča religija v Egiptu. Kljub občasnim napetostim, ki navadno eskalirajo v kriznih obdobjih, pa živijo Kopti danes v relativnem sožitju z muslimani in predstavljajo integralni del egiptovske družbe.

Besedila iz knjižnice Nag Hammadi so prevodi grških izvirkov v koptski jezik, ki predstavlja zadnjo stopnjo v evoluciji starega egipčanskega jezika. Namesto hieroglifov in demotske pisave je koptščina prevzela preprostejšo grško abecedo ter vanjo vključila nekaj dodatnih črk za foneme, ki jih grški jezik ne pozna. Kmalu po prihodu Arabcev je uradni jezik v Egiptu postala arabščina, ki se je sčasoma prijela tudi med pripadniki koptske skupnosti. Kopti tako danes med seboj govorijo arabsko, koptski jezik pa se deloma uporablja le še v bogoslužju, vendar ga je tudi tam že skoraj povsem izpodrinila arabščina.

Koptščina je jezik koptske književnosti, ki ima izjemno bogato in dolgo zgodovino. Številni koptski rokopisi, ki so jih menihi stoletja zbirali, prepisovali in urejali, so bili po prevzemu arabščine kot cerkvenega jezika vse bolj prepuščeni propadanju. Mnogi med njimi so pozabljeni ležali v zaprašenih samostanskih knjižnicah, dokler jih niso začeli odkrivati zahodni popotniki, ki so kazali vse večje zanimanje za krščansko dediščino Egipta, in jih odnesli s seboj domov, s čimer so mnoge rešili pred uničenjem. Danes se z njimi ponašajo številni muzeji, knjižnice in univerze po vsem svetu. V prvih stoletjih arabske nadvlade v Egiptu so za koptsko književnost značilni t. i. »sinaksariji«, gr. *synaxáριον*, kompilacije najrazličnejših življenjepisov svetnikov in mučenikov, ki svojo snov pogosto črpajo iz starejših koptskih besedil.

Med slednje sodijo tudi nekatera najpomembnejša izvirna besedila koptske književnosti, ki so nastala že v obdobju pozne antike. Njihovi avtorji so pogosto ključne osebnosti koptskega krščanstva, med ka-

terimi velja omeniti predvsem duhovnega reformatorja Pahomija, ki je v neposredni okolici lokacije najdbe Nag Hammadi ustanovil prve krščanske samostane, ter Šenuto, znamenitega vodjo Belega samostana v Zgornjem Egiptu. Oba duhovna voditelja sta zapustila številne izvirne spise, katerih vpliv je pogosto segal tudi čez egiptovske meje. Med najzgodnejša izvirna besedila v koptskem jeziku sodijo tudi pisma Sv. Antona Puščavnika, utemeljitelja asketskega puščavništva.

Pred tem obdobjem, za katerega je značilen nenaden porast izvirnih besedil v koptskem jeziku, so koptsko književnost tvorili predvsem prevodi različnih svetih besedil. Poleg ohranjenih zgodnjih prevodov Biblije so tako najpomembnejši spomeniki koptske književnosti prav prevodi gnostičnih spisov, saj predstavljajo njeno najstarejšo zgodovinsko plast. Čeprav se je zanimanje za koptski jezik prebudilo že v prvi polovici 19. stoletja, ko je francoski jezikoslovec Jean-François Champollion postavil temelje za slovar koptskega jezika, s pomočjo katerega je dešifriral hieroglifne, so bile koptske študije pred najdbo zbirke Nag Hammadi zanimive le za ozek krog biblijskih strokovnjakov. Zaradi izjemnega pomena, ki ga imajo rokopisi iz zbirke Nag Hammadi za naše razumevanje duhovne krajine zgodnjega krščanstva, ne preseneča, da je prav ta najdba pomenila prelomnico v preučevanju koptske književnosti, ki od takrat naprej doživlja pravo renesanso.

19

Vijugavo pot, ki so jo prehodili rokopisi iz zbirke Nag Hammadi, preden so prišli do Koptskega muzeja v Starem Kairu, so spremljale številne peripetije, v katerih so bili udeleženi različni posredniki in trgovci s starinami.⁵ Na tej poti so papirusni kodeksi, ki so prehajali iz rok v roke, utrpeli številne nepopravljive poškodbe. V želji, da bi s papirusnimi kodeksi čim več zaslužili, so namreč preprodajalci zbirko 13 kodeksov razdelili na več delov in jih poskušali prodajati ločeno. Eden izmed

⁵ O tem gl. J. M. Robinson, »From the Cliff to Cairo: The Story of Discoverers and the Middlemen of the Nag Hammadi Codices«, v: B. Barc (ur.), *Colloque international sur les textes de Nag Hammadi*, (Québec, 22–25 août 1978), Québec 1981, str. 21–58.

pomembnejših kodeksov se je tako pojavil na trgu starin v Ameriki in pozneje v Evropi, kjer ga je kupila ustanova Carla Gustava Junga,⁶ zaradi česar je ta del zbirke Nag Hammadi dobil ime »kodeks Jung«. Omenjena institucija je ta kodeks pozneje izročila Koptskemu muzeju v Starem Kariru, tako da zdaj celotno zbirko Nag Hammadi hranijo na enem mestu.

A tudi ko so bili kodeksi enkrat zbrani skupaj in shranjeni v muzeju, so se težave z njimi nadaljevale. Prvih 20 let, ki so minila od najdbe, je v veliki meri zaznamoval monopol, ki so si ga določeni raziskovalci s pomočjo različnih institucij priborili nad objavami posameznih tekstov.⁷ Koptska besedila iz zbirke Nag Hammadi tako dolgo niso bila dostopna širši strokovni javnosti, ampak so neobjavljena ležala po predalih posameznih raziskovalcev, ki so jih ljubosumno čuvali pred svojimi kolegi. Prvi osamljeni prevodi rokopisov so bili tako objavljeni šele deset let po tem, ko je v javnosti odjeknila vest o najdbi rokopisov. Takšna rivalstva med posameznimi raziskovalci so za dolgo časa onemogočila nadaljnje raziskave, kar gotovo ni v čast raziskovalni skupnosti.

Ta monopol nad posameznimi rokopisi, ki so si ga lastili določeni vplivni raziskovalci, je s pomočjo mednarodne kampanje, ki jo je organiziral in finančno podprl UNESCO, uspelo razbiti Jamesu M. Robinsonu z Inštituta za antiko in krščanstvo (Institute for Antiquity and Christianity) v Claremontu (ZDA), ki je vzel stvari v svoje roke in si trmasto prizadeval za uresničitev dveh glavnih ciljev: na eni strani objave celotne zbirke Nag Hammadi v obliki faksimila, ki bi vsem raziskovalcem omogočila neoviran dostop do fotografij izvirnih koptskih papirusov, ter na drugi strani priprave integralnega prevoda zbirke Nag Hammadi v angleškem jeziku, ki bi ta besedila približal širši strokovni in laični jav-

6 Švicarski psihiater je svoj navdih pogosto črpal pri gnostikih in v njih videl svoje duhovne učitelje. Jungovo najbolj »gnostično« obarvano delo je njegova znamenita *Rdeča knjiga*, zbirka avtobiografskih pričevanj o srečanjih z nezavednim, ki jo Jung za časa svojega življenja ni dovolil objaviti in je zato izšla šele postumno leta 2009. Slovenski prevod gl. C. G. Jung, *Rdeča knjiga*, prev. J. Ciglenečki, B. Škodlar, N. Peterle, B. Ciglenečki, M. Kastelic, Ljubljana 2015. O Jungu in gnozi gl. tudi S. A. Hoeller, *The Gnostic Jung and The Seven Sermons to the Dead*, Wheaton 1982.

7 O tem gl. J. M. Robinson, »Nag Hammadi: The First Fifty Years«, v: J. D. Turner in A. McGuire (ur.), *The Nag Hammadi after Fifty Years, Proceedings of the 1995 Society of Biblical Literature Commemoration*, Leiden 1997, str. 3–33.

nosti, saj zaradi nepoznavanja koptskega jezika mnogim raziskovalcem tudi faksimile izvirnih besedil ne bi bil v veliko pomoč.

Robinsonu in širši ekipi njegovih sodelavcev se imamo tako zahvaliti, da so od leta 1977 fotografije vseh papirusnih kodeksov knjižnice Nag Hammadi prosto dostopne zainteresirani javnosti,⁸ prav tako pa je od leta 1977 prevod celotne zbirke Nag Hammadi na voljo tudi v angleškem jeziku.⁹ Obe omenjeni deli sta odločilno pripomogli k neslutnemu razmahu na področju preučevanja gnostičnih spisov. Zbirka Nag Hammadi in trije drugi gnostični kodeksi tvorijo »Koptsko gnostično knjižnico« (Coptic Gnostic Library), kakor se imenuje serija monografij, ki so pod Robinsonovo uredniško taktirko izhajale med letoma 1975 in 1996. Številne študije in razprave, ki so v zadnjih desetletjih izšle na tem področju, zgovorno pričajo o intenzivnem preučevanju gnostičnih besedil, ki ga je spodbudila in omogočila prav senzacionalna najdba zbirke Nag Hammadi.¹⁰

21

Zgodnjekrščanska apokrifna literatura prvih stoletij je izjemno obsežna in raznolika.¹¹ Tudi v knjižnici Nag Hammadi so med 52 besedili ohranjeni številni krščanski gnostični spisi, med katerimi posebno mesto zasedajo gnostični evangeliji, ki jih v slovenskem prevodu prinaša pričujoča izdaja. V naš izbor so vključeni vsi najpomembnejši evangeliji iz knjižnice Nag Hammadi: *Tomažev evangelij* (NHC II, 2),¹² *Evangelij*

8 J. M. Robinson (ur.), *The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices*, Leiden 1972–1977.

9 J. M. Robinson (ur.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden 1977.

10 Obsežna strokovna literatura o knjižnici Nag Hammadi je zbrana v treh knjigah: D. M. Scholer, *Nag Hammadi Bibliography 1948–1969*, Leiden 1971; isti, *Nag Hammadi Bibliography 1970–1994*, Leiden 1997; isti, *Nag Hammadi Bibliography 1995–2006*, Leiden 2009.

11 Za slovenski prevod apokrifov gl. K. Berger in Ch. Nord (izd.), *Zgodnjekrščanski spisi*, prev. J. Ciglenečki et al., ur. G. Kocijančič in V. Snoj, Celje 2015.

12 Moj prevod *Tomaževega evangelija* (iz koptščine) je bil na spletni strani založbe Kud Logos (www.kud-logos.si) prvič objavljen že leta 2009, v okviru svoje doktorske disertacije z naslovom *Semantika izrekov o kraljestvu v Tomaževem evangeliju* (Ljubljana 2010) pa je ta evangelij (iz koptščine) neodvisno prevedla tudi Lea Jensterle. Obsežen izbor odlomkov iz *Tomaževega evangelija*

Resnice (NHC I, 3) in Filipov evangelij (NHC II, 3). Prevodom omenjenih evangelijev sta dodana še dva krajša spisa, Pismo Reginu (ali Razprava o ustajenju) (NHC I, 4) ter Petrovo pismo Filipu (NHC VIII, 2), oba iz knjižnice Nag Hammadi, ki sta po literarni zvrsti blizu evangelijem, saj prav tako opisujeta Jezusove pogovore z učenci.

22

Kar zadeva gnostične evangelije, je treba omeniti še dva papirusna kodeksa, ki se po svojem obsegu sicer ne moreta meriti z zbirko Nag Hammadi, kljub temu pa prinašata zanimive gnostične tekste, ki v mnogočem poglobljajo naše poznavanje te duhovne tradicije. Prvi od teh dveh kodeksov je t. i. »Berlinski gnostični papirus«, ki je bil najden v bližini Akhmi-ma (antični Panopolis) v Srednjem Egiptu že v poznem 19. stoletju, vendar je *editio princeps* tega kodeksa izšla šele leta 1955,¹³ tako rekoč sočasno s prvimi objavami spisov knjižnice Nag Hammadi. Na začetku tega kodeksa, ki je nastal v 5. stoletju, sta ohranjena dva daljša odlomka *Marijinega evangelija* (BG 1) (prav tako koptskega prevoda starejšega grškega izvirnika), ki ga v slovenskem prevodu prinaša tudi pričujoča izdaja.

Drugi izmed gnostičnih kodeksov, ki je bil najden neodvisno od zbirke Nag Hammadi, pa je nedavno odkriti »kodeks Tchacos«, v katerem je poleg več drugih spisov ohranjen tudi zloglasni *Judov evangelij*. Kodeks Tchacos, ki je nastal v 4. stoletju in bil domnevno najden v okolici mesta Minje v Srednjem Egiptu, je ime dobil po zbiralki starin Fridi Nussberger-Tchacos, ki je ta kodeks kupila na trgu starin in ga nato zaupala družbi National Geographic Society. Omenjena družba je nato najela strokovnjake, ki so leta 2006 s precejšnjim medijskim pompom objavili prevod *Judovega evangelija*,¹⁴ še preden je bila objavljena *editio princeps* celotnega kodeksa.¹⁵

Spremna besedila, razlage in komentarji v tej preliminarni izdaji, ki je kmalu izšla tudi v slovenskem prevodu, so bili napisani izrazito populi-

in drugih spisov iz knjižnice Nag Hammadi (prevod iz angleščine) je, skupaj z interpretacijami teh odlomkov, mogoče najti tudi v delu Marka Uršiča, *Gnostični eseji*, Ljubljana 1994.

13 W. Till, *Die gnostischen Schriften des koptischen Papyrus Berolinensis 8502*, Berlin 1955.

14 R. Kasser, M. W. Meyer in G. Wurst, *The Gospel of Judas from the Codex Tchacos*, Washington 2006.

15 R. Kasser, G. Wurst, M. W. Meyer in F. Gaudard, *The Gospel of Judas together with the Letter of Peter to Phillip, James and A Book of Allogenes from Codex Tchacos, Critical Edition*, Washington 2007.

stično in s težnjo po senzacionalnosti,¹⁶ zaradi česar je celotna izdaja v znanstvenih krogih doživela številne uničujoče kritike. Te populistične interpretacije po mnenju kritikov niso bile omejene le na spremni aparat, saj so jih avtorji nekritično projicirali tudi v svoj prevod, zato je na nekaterih ključnih mestih v njem mogoče najti sumljive trditve, ki jih v koptskem izvirniku preprosto ni. Interpretacija in prevod *Judovega evangelija*, ki v pričujoči izdaji – drugače od prvega slovenskega prevoda¹⁷ – sledi koptski predlogi, poskuša zato upoštevati kritike in argumente, ki so jih raziskovalci podali šele po objavi kritične izdaje tega zadnjega izmed odkritih gnostičnih evangelijev.

23

Pred najdbo zbirke Nag Hammadi so bili gnostični nauki, z redki mi izjemami, znani zgolj posredno, prek polemičnih spisov cerkvenih apologetov, ki so gnostike in njihove nauke prikazovali v najslabši luči. S svojo kritiko gnostikov so cerkveni očetje pripomogli k postopnemu oblikovanju novozaveznega kanona, iz katerega so bili gnostični evangeliji pričakovano izključeni. Najbolj zagrizen borec proti »gnostični hereziji«¹⁸ je bil škof Irenej iz Lyona, ki je napisal obsežno delo z naslovom *Proti herezijam (Adversus haereses)*, v katerem sistematično napada in pobija različne gnostične nauke.

Čeprav so z najdbo zbirke Nag Hammadi »heretiki« spregovorili v prvi osebi, se argumenti cerkvenih očetov in njihove kritike ne zdijo nič manj zanimivi, saj osvetljujejo kompleksen proces kanonizacije svetih besedil. Pričujočo izdajo gnostičnih evangelijev zato zaokroža manjši izbor odlomkov iz Ireneja (v prevodu Marka Kastelica), ki so prilagojeni prevedenemu izboru gnostičnih evangelijev in sledijo vsebinskim poudarkom, ki so izpostavljeni v uvodni študiji.

16 Verjetno ni naključje, da je preliminarni prevod *Judovega evangelija* (skupaj z dokumentarnim filmom, ki ga je pripravila družba National Geographic) sumljivo sovpadel z velikonočnimi prazniki in izidom filmske različice uspešnice Dana Browna *Da Vincijeva šifra*.

17 R. Kasser, M. W. Meyer in G. Wurst, *Evangelij po Judu*, Ljubljana 2006.

18 *Adv. Haer.* I 11, 1sl.